

KAUNO APSKRITIES VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS KNYGOS ISTORIJOS MUZIEJUS

Kauno apskrities viešosios bibliotekos Retų ir senų spaudinių skyriuje (Donelaičio 8) jau trečius metus veikia knygų istorijos muziejus. Jo tikslas ir prasmė yra įvardyti knygos evoliuciją, iliustruoti knygos poveikį žmogui bei jos akceptacijos būdus, apžvelgti lietuviškąją knygos geografią ir lietuviškos knygos raidą.

Tyrinėjant Kauno apskrities viešosios bibliotekos retų ir senų spaudinių fondus, rasta knygų, amžiaus pradžioje priklausiusių Kauno ir Vilniaus muziejams. Tai dažniausiai reti XIX a. leidiniai, kai kurie muziejui dedikuoti pačių autorių ar savininkų. Šiandieninio knygos muziejaus ištakų reikėtų ieškoti teminėse ir apžvalginėse parodose, V. Biržiškos darbų atminty ir, žinoma, senosios knygos kultūrinėje adoracijoje. Mintį įkurti muziejų gimdė ir šiandienos žmogaus sekėjimas, knygos iškeitimas į kitas informacijos, dvasios turbinimo (ar skurdinimo) priemones. Lėmė ir senosios knygos pasitraukimo iš Žemaičių istorinė retrospekcija: kur šiandien Kražių inkunabulai, Kretingos bernardinų gvardijonų kolekcijos, Pašiaušės, Raseinių, Tytuvėnų senoji knyga? Tik Kaunui buvo lemta iš dalies sulaukyti senųjų bibliotekų arealo traukiamąsį rytų pusėn, čia nutrūko kai kurių knygų klajonės. Bet čia galėjo nutrūkti ir jų gyvenimas: ketvirtis amžiaus drėgnuose rūsiuose ir sandėliuose ne vieną pavertė pelėsių krūva. Minėtinas ir bandymas prieš ketvertą metų įsteigti Knygos muziejų centriniuose bibliotekos rūmuose, deja, nevaisingas.

Sudarant ekspoziciją, į knygą žvelgta ne vien kaip į informacijos objektą ar rašto paminklą. Knyga pateikiama kaip dvasinė ir materiali jungtis tarp žmonių, kaip sinoikijos – bendro buvimo – priemonė ir produktas, galop kaip žmogaus šviesos ir jo tamsybės atspindys. Ekspozicijoje nesiekta iliustruoti knygos gimimo bei spaudos evoliucijos chronologijos, bet pabandyta suvokti knygą kaip informatyvųjį meno kūrinį, kaip bibliofilijos ir bibliosofijos tapsmą. Moduluojančia ekspozicijos ašimi pasirinkta žmogaus ir knygos bendrystė, modernizuojanti ar konservatyvi, kultūros požiūriu kurianti ar naikinanti. Trianguliarinė knygos samprata bandoma išlaikyti visoje ekspozicijoje: autorius – savininkas – knygrišys; bibliofilas – knygrišys – biblioteka; mokykla – vadovėlis – mokinys; autorius – rašmenys – skaitytojas ir t. t. Nepamirštas ir informatyvumo kriterijus: stengtasi praktiškai supažindinti su inkunabulų tekstų specifika, knygos kietviršių įvairove, iliustravimu ir t. t. Be to, ekspozicija įvardija daugiau Vakarų Lietuvos kultūros faktus ar ryškiau su šiuo regionu susijusias asmenybes, nors, be abejo, esama ir visos šalies bei Europos knygos kultūros iliustracijų.

Muziejaus ekspozicija apima penkis amžius. Medžiagos išdėstymas metaforiškai susietas su sakraliniu Knygos Skaitymo procesu: paliečiame Viršelį, atvertę semiamės Teksto išminties, užsklendę dar kartą pažvelgiame į Knygos Apatdą. Tarp šių dviejų Viršelių – penkių šimtmečių puslapių Tekstas. Tradiciškai pradeda inkunabulais ir baigiama XIX a. pabaiga. Pirmajame stende pateikiami trys inkunabulų pa-

vyzdžiai, du iš jų – Hugo de Sancto Caro „Postilla super quattuor Evangelia” (Bazelis, 1482) ir Kenterberio arkivyskupo Anzelmo „Opera” (išleisti Niurnberge 1491) – iliustruoja teksto bei inicialų variacijas, trečiojo – Marcijalio „Epigrammata” (Venecija, 1482) – buvusio Kražių jėzuitų kolegijos, Kauno gubernijos gimnazijos, VDU, Kauno politechnikos instituto bibliotekose, eksponuojamas originalus gotikinis įrišimas.

Toliau tęsiama nuodugnesnė pažintis su knygos apdaru – parodomas knygrišio meno virtuoziskumas, jo skonis, laikotarpio mados reikalavimai, savininko įžeidžiai ir, žinoma, negailestinga laiko ranka. Atskleidžiamas knygos „aprengimo” procesas, medžiagos, dekoravimo bei savininko įvardijimo būdai. Čia susipažįstame su knygos bloko apsauga, renesansinių kietviršių tipais, odos ir pergamento puošyba, matome, kaip šalia apsauginės ir estetinės funkcijos viršelis ima atlikti ir informacinę – tiesiogiai ar simboliais nurodyti savininką. Vienas iš pavyzdžių – puikiai įrišti Martyno Liuterio „Prophetæ omnes” (Vitenbergas, 1565). Ši knyga – iš Albrechto Fridricho bibliotekos. Vos pasirodžiusią ją savo dvylikamečiam sūnui nupirko pirmasis Prūsijos kunigaikštis, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto pusbrolis Albrechtas Brandenburgietis. Knygos viršeliai iš kartono, aptraukti ruda oda, visi įspaudai paaukuoti. Viršutiniame kietviršyje išpausti knygos savininko vardų bei titulo sutrumpinimai ALB.FRID.D.PRIVSS., beveik visą veidrodį užima virtuoziskai atlikta auksuota plokštelė su nukryžiuotu Kristumi ir lotyniškai užrašu: CHRISTVS PRO NOBIS MORTVVS EST CVM ADHVC PECCATORES ESSEMVS MVLTQ MAGIS NVNC IVSTIFICATI SANGVINE EIVS SALVI ERIMVS AB IRA PER IPSVM R5 (Kristus numirė už mus, kai tebebuvo me nusi-dėjėliai, tad dar tikriau dabar, kai esame nuteisinti jo krauju, būsime jo išgelbėti nuo rūšcios bausmės. R5). Plokštelės apačioje – inicialai NM. Apatiniame kietviršyje išpausta Mirtį vaizduojanti plokštelė su užrašu: SICVT PER VNVM HOMI-NEM PECCATVM IN MVNDVM INTRAVIT ET P PECCATVM MORS ITA IN OMNES HOMINES MORS PERVASIT EO QVOD OMNES PECCAVERVNT. RO5 (Kaip per vieną žmogų nuodėmė įėjo į pasaulį, o per nuodėmę mirtis, ir taip mirtis prasiskverbė į visus žmones, nes visi nusidėjo. R5). Joje išraižyti 1565 metai. Po plokštele išpausta ir ta pati įrišimo data.

Šalia tarsi sustingusi baroko muzika – knygos „Commentarii Collegii Conimbri-censis” (Kelnas, 1609) viršelis. Nepaprastai gausi, preciziškai atlikta ornamentika, įrėminanti veidrodžių centruose Justiciją ir Fortūną. Toliau – tipiškas protestantiškojo apdaro pavyzdys – kiaušės balintos odos įrišimas su iš plokštelių žvelgiančių M. Liuterio ir P. Melanchtono atvaizdais. Šį savo apdarą knyga (V. Strigelijaus „Hypomnemata in omnes Psalmos Davidis”. Leipcigas, 1563) išsaugojo ir Kauno jėzuitų kolegijos bibliotekoje (ir.: Dono RDni Medeksa hic liber inscriptus Bibliotheca Collegij Caunensis Soc. JESU die 24 7mbris 1752). Čia ir pergamentinių įrišimų pavyzdžiai: vadinamasis pigusis, naudojant prirašytą pergamento lapą, paimtą iš senų, jau nebevertotų XV a. antifonarų, ir greta – itin retas, puošnus, vadinamojo „kaulinio” pergamento įrišimas. Šis XVII a. pirmojoje pusėje Vilniuje sukurtas, gausiai puoštas, primenaš auksu inkrustuotą dramblio kaulą knygos rūbas yra tarsi knygrišio susting-dyta įmantrioji baroko poezija, plokštelės Apreiškimo scena žerianti pasauliui džiaugs-

mą: GAVDE VIRGO MATER CHRISTI QVAE PER AVREM CONCEPISTI GABRIELE NVNCIO! (Džiaukis Mergele, Kristaus Motina, nes išgirdai Gabrielio žinią).

Keli stendai skiriami superekslibrio modifikacijoms ir vartojimo tradicijai iliustruoti. Per šiuos knygos savininko įvardijimo ženklus prieinama prie didžiųjų Žemaičių ir Lietuvos švietėjų, įsivystama pora Mikalojaus Daukšos kolekcijos knygų, Medininkų kanauninko padovanotų Kretingos bernardinams (jr.: Pro Cella P Praedic. loci Cretingen. R D Dausza Canonicus Mednicen donavit. Oretur pro aia eius Anno 1613). Šalia – kito asmens iš didžiojo Varnių triumvirato – Žemaitijos vyskupo, antrojo jos krikštytojo Merkelio Giedraičio bibliotekos pavyzdžiai. Apskritai šiandien Kauno viešojoje bibliotekoje yra žinomos dešimt knygų iš M. Giedraičio kolekcijos. Tarp eksponuojamųjų – G. Durando „Speculum” (Bazelis, 1563), M. Giedraičio įsigytas, anot įrašo, dar 1565 m. rugpjūčio mėn., t. y. tebestudijuojant Leipcigo universitete. Kaip žinoma, M. Giedraitis beveik visą savo biblioteką testamentu užrašė Kražių jėzuitų kolegijai: „Visas savo knygas, kiek tik yra su mano vardo įrašu, palieku tėvams jėzuitams, išskyrus keletą lenkiškų, kurias dviem mano sūnėnams Balmramiejui ir Albertui ponas Kazakevičius gražins” (K. Jablonskis. Dokumentai apie kan. M. Daukšą. Kaunas, 1931. P. 57). Tačiau eksponuojami S. Grodicijaus „Quadrupartitae conciones” (Krokuva, 1605), nors ir lotyniškai parašyti bei „su mano vardo įrašu”, pateko ne į Kražių jėzuitų kolegiją, bet nukeliavo toliau – Kretingos vienuolynan; tai liudija įrašas tituliniam lapo. Kunigaikščio apdaro puošnumu stebina kito Žemaičių vyskupo, M. Giedraičio darbų tęsėjo Mikalojaus Paco bibliotekos knygos. Eksponuojami du būdingiausi M. Paco knygų įrišimai: kuklesnis, su išpaustu viršelyje savininko vardu ir pavarde NICOLAVS PACIVS, ir itin dekoratyvus, su išpaustu apatiniame viršelyje superekslibriu, kurį sudaro giminės herbas – Dvilypė Lelija ir inicialei NP Dauguma išlikusių M. Paco bibliotekos knygų, išsaugojusių apdaro originalą, įrištos puošniuojų stiliumi.

Toliau eksponuojama knyga mokytojas, knyga patarėjas. Tai jėzuitų kolegijų vadovėliai, ištisus du šimtmečius Lietuvai europinė, mokę melstis ir skaičiuoti, mąstyti ir kalbėti. Vien savo spaustuvių geografija mokę pažinti Senąjį kontinentą. Čia ir graikų kalbos vadovėlis, pagarsėjęs kaip Velerio gramatika, ir „Porta ad Germanam linguam”, Braunsbergo jėzuitų kolegijos spaustuvės dedikuoti Liudvikui, Jurgiui ir Antonijui Oginskiam, besimokantiems šios kalbos. Šalia – prūso jėzuito, teologijos daktaro, Vilniaus universiteto profesoriaus Mikalojaus Radau, vadinto „Karaliaučiaus apaštalu”, garsusis retorikos vadovėlis „Orator extemporaneus”, taip pat metafizikos, fizikos, geometrijos vadovėliai. Aritmetikos vadovėlio „Alpha mathescos arithmetica”, parengto Vilniaus akademijoje, leidimo data užšifruota skaičių lentelėje. Visomis šitomis mokymo priemonėmis naudotasi Kauno ir Kražių jėzuitų kolegijose.

Ekspozicijoje per knygą pabandyta žvilgtelti ir į viduramžių pasaulėvokos bei žmogaus galių pažinimo periferiją. Todėl matome porą su demonologija susijusių leidinių, kuriuose įvardijama blogio imperija ar surinkti egzorcizmai – maldos sielai ir kūnui išlaisvinti nuo pikto. Per juos einama prie knygos inkvizijos bei daugeliui dar gana gerai atmenamų specfondų genezės. Nuteistųjų knygų sąrašai, įrašai titulinuose lapuose ar tiesiog ant viršelių bei nugarėlių – „haereticus”, „haereticus et

prohibitus”, „ex libris prohibitis”, „sine facultate speciali legi prohibetur” – dvelkia amžinumu, kaip ir amžina žmogaus kvailybė.

Matome Alberto Vijūko-Kojalavičiaus pirmosios spausdintos „Historiae Litvnae” (Gdanskas, 1650–1669) originalą ir jo brolio Kazimiero „Modi LX sacrae orationis varie formandae”, buvusius Liublino bernardinų, Vilniaus viešojoje bei VDU bibliotekose. Šalia – garsių žemaičių veikalai: Žygimanto Liauksmo „Theologia ecclesiastica” (Vilnius, 1675) ir Kazimiero Simonavičiaus „Didžiojo artilerijos meno” prancūziškasis leidimas „Grand art d’artillerie” (Amsterdamas, 1651. Kilmė: 1) antr. lape įr.: Jean Baptiste Sniadecki; 2) apv. mėlyno tušo antsp.; 1) su Oginskių herbais viduryje bei užrašu BIBLIOTEKA PŁUNGIAŃSKA; 2) VDUB). Titulinis lapas, kurio autorius – pats Kazimieras Simonavičius, skirtas lotyniškajam pirmajam leidimui, tik ant lotyniško teksto užklijuotas prancūziškas pavadinimas. Taip pat filosofų Antano Skorulskio, paskutiniojo Vilniaus akademijos rektoriaus, dėščiusio Kražiuse ir Kaune, „Commentariolum philosophiae” bei Martyno Smigleckio „Nauka krótka o lichwie”.

Istorinės knygos iliustracija sunkiai įsivaizduojama be valdovų ir šio pasaulio galingųjų atvaizdų. Lietuvai čia Aleksandro Gvanjinio „Kronika Sarmacyey europskiej” (Krokuva, 1611) yra pradžių pradžia. Būtent šiame veikale pirmą kartą įdėti išgalvoti lietuvių kunigaikščių paveikslai (tiesa, kai kurie iš jų yra tapatūs lenkų valdovų atvaizdams). O eksponuojamose kartu su Petro Dusburgiečio „Chronicon Prussiae” išleistose K. Hartknocho „Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis” (Frankfurtas ir Leipcigas, 1679) atrandame XVII a. vidurio švarų lietuvių kalbos skambesį „Tėve mūsų” maldoje. Teodoro Narbuto „Dzieje narodu Litewskiego” penktame tome (Vilnius, 1839) į skyrių apie Kęstučio ir Birutės vedybas įterptas lietuviškas rankraštinis S. Valiūno „Dūmavimo seno žemaičio ant kalno Birutos” tekstas. Tokių egzempliorių daugiau nežinoma. Deja, kol kas nepavyko nustatyti, kam šis tomas priklausė ar kieno užsakytu tai atlikta.

Glaudesnį sąlytį su praeitimi, su istorija, su nebylia jos kalba padeda patirti anapilin iškeliavusių, Lietuvą mokiusių, kultūrinusių ar švietusių žmonių autografi. Išvystame Motiejaus Strykovskio, Merkelio Giedraičio, Mikalojaus Paco, Motiejaus Valančiaus ar neįsivardijusio jėzuitų bibliotekininko įrašus. Įrašai atskleidžia batalijas dėl knygos priklausomybės (pvz., A. Argolio „Ephemerides”. Lijonas, 1677. Įr. priešl.: Hic liber debetur Typographiae Vilmensis Soc IESV a qua accommodaui Anno 1697; įr. tit. lape: Collegij Academici Vilmensis Scttis IESU; kitu rašalu: non Collegij sed Typographiae, cedit; nunc pro Bibliotheca Caunensi Scttis Iesu A.º 1737.) ar tiesiog bando paakinti skaitytoją imtis būtent šio veikalo (pvz., „Romanae historiae scriptores Graeci minores”. T. 3. Frankfurtas, 1590. M. Valančiaus įrašas 893 p.: 1835 anno Matthias Wolonczewski Bibliothecarius hoc opus legisse fatetur, nec non amatori antiquitatum recommendat).

Kukliau parodoje atrodo senoji lietuviška knyga. O priežastis gana paprasta – tarybinių metų mokslinė ir kultūrinė politika, pagrįsta centralizmo principu. Todėl svarbiausi lituanistiniai leidiniai iš Kauno bibliotekų keliavo Vilniun, ir ekspozicijoje tenka apsiriboti XVIII–XIX a. lietuviška knyga. Šalia S. Bitnerio versto „Naujo Testamento...”, K. Sirvydo, K. Klimavičiaus, M. Akelaičio, M. Jankaus ir kt. vei-

kalų matome pirmąją Kaune išleistą lietuvišką knygelę – K. Stravinskio „Regulas del skarbavų žmonių, kaip savi reik užleykinti nuog choleras, ir kaip greytai ratavoti prastos naminioms lekarstoms...” (egz. deponuotas iš KTUB). Ši knyga dienos šviesą išvydo M. Zimelovičiaus spaustuviėje 1848 metais. Eksponuojamas ir vienintelis žinomas Lietuvoje Falkenbergo „Trumpo suglaudimo visso krikščioniško pamokslas”, išleisto Karaliaučiuje apie 1849 metus, egzempliorius, kurį Lietuvos universiteto biblioteka buvo įsigijusi iš prof. J. Jablonskio (žr. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. P. 97–98. Nr. 245e). Ir, žinoma, didžiųjų Žemaitijos sūnų – Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus raštai. S. Daukanto „Abeciela lijtuviu–kalnienu ir žiamajtiu kalbos”, „Būdas”, „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje” ir kt., M. Valančiaus „Palangos Juzės” pirmasis leidimas, „Žemajtiu viskupiste” su autoriaus įdomiai sukomponuotu dedikaciniu autografu kardinolui, popiežiaus atstovui Lisabonoje ir Grenadoje Mečislovui Leduchovskiui ir pirmoji lietuviška iliustruota knyga vaikams – M. Valančiaus „Vajku kningiele. Su abrodzelejs”. Nebūtų išsamus XIX a. lietuviškos spaudos vaizdas be „graždanckos” invazijos. Ekspozicijoje matome tuos pačius veikalus („Evangelijos ant nedėdieniu...”, „Senas auksa altorius”, „Kantyczkas...”), tuos pačius tekstus skirtingų alfabetų poromis: lotyniškais ir rusiškais rašmenimis. Ir jau kita pakopa: Ulijonos Jurgilaitės iš Batakių kaimo autografą „graždanka”.

Tad teksto ekspozicija baigiama bandymo Lietuvos kultūrą nukreipti nuo Vakarų arealo iliustracija, knygnešystės invokacija. „Užvertus” knygą, išvystamas jau kitos epochos jos apdaras, dažnai įgyjantis naują funkciją – tampantis savotišku paminklu, „duokle” knygos autoriui. Taip knygos apdaras virsta savarankišku meno kūriniumi. Gėrimės itališkojo rokoko stiliaus puošnumu, vokiečių meistrų talentu. Pavyzdžiui, J. V. Gėtės „Faust” (Miunchenas ir Berlynas, s. a.) yra vienas iš puošniausių Kauno viešosios bibliotekos leidinių. Viršelio autorius M. Brodas iš Miuncheno viršutinį veidrodį su knygos pavadinimu įrėmino R. Šliogelio sukurtais pagrindinių personažų (Mefistofelio, Margaritos, Fausto, Vagnerio ir kt.) bareljefais. Susipažįstame su pravoslaviška knygos puošyba (eksponuojama „Sviaščennoje Evangelije”. Maskva, 1894). Metalas, medis, sidabras, auksas tampa bareljefais, aplikacijomis, inkrustacijomis. Viršelis ima kelti knygos adoraciją, ją sakralizuoja, prisilietimą prie jos kilsteldamas iki apeigų lygmens. Bet ir čia nėra visuotinumą – šalia pilkoji kišeninė knyga, skirta kasdienybei, dėl viršelio atrodanti prastesnė. Lietuvišką XIX a. pabaigos knygos apdarą demonstruoja Mažosios Lietuvos atstovės: F. Kuršaičio „Pagerintos giesmių knygos” (Karaliaučius, 1900) su dekoratyviu fabrikinio apdaru bei „Bybeles, tai esti visas šv. Raštas...” (Halė, 1895) su autoriniu K. Lekšo įrišimu – dedikacija Jonui Vanagaičiui ir eiliuotu palinkėjimu knygos gale:

*Kadčėiy prasta Dovenā:
Tikt už Auksa daug brangesne,
Ir už žemčiūgus skaistesne,
Nu manes tav Suteikta,
Nepapeik je niekada.*

Kristups Lekšas

Tokį ekspozicijos išdėstymą, medžiagos atrinkimą lėmė noras užmegzti kontaktą tarp eksponuojamos knygos ir muziejaus lankytojo, noras sudominti jį, kartais neven-giant intriguoti, veikti lankytoją signalizuojant į tam tikrus jam pažįstamus kultūros istorijos taškus. Kiek tai pavyksta – irgi priklauso nuo trigubos vienovės – ryšio tarp eksponato, gido ir lankytojo. Kiek tinkamas toks ekspozicijos organizavimo būdas – reikia manyt, parodys laikas. O studentai ir moksleiviai turi galimybę paskaityti pen-kių šimtmečių KNYGĄ.